

Віктор Андрущенко,
доктор філософських наук,
академік АПН України

Вища освіта в пост-болонському просторі: (спроба прогностичного аналізу)

Прогнозування розвитку вищої освіти є справою надзвичайно складною. Над цією проблемою працюють сотні тисяч науковців і педагогів, десятки сотень науково дослідницьких інститутів, мільйони пересічних громадян по обидва боки океану, які хочуть забезпечити своїм дітям і внукам конкурентоздатну освіту і виховання.

Своєрідним центром дискусій став нині Болонський процес; разом з тим – десь за далеким горизонтом - проглядається потреба продовження пошуку за його межами. Я аж ніяк не заперечую актуальності й практичної значимості аналізу змістовних напрямів трансформації освітніх систем Європи і світу в контексті Болонських декларацій. Поле для науки тут є. Особливо з точки зору вивчення порівняльних характеристик національних систем освіти, формування єдиної нормативно-правової бази, яка б врегульовувала освітні процеси в європейському культурному просторі, роз'яснення один одному власних національних освітніх традицій, забезпечення їх ефективної взаємодії на основі взаємодоповнення. Потребують більш глибокого дослідження й такі сюжети, як запровадження кредитно-модульної системи навчання, академічна мобільність викладачів і студентів, забезпечення рівного доступу до якісної освіти, освіта впродовж життя, взаємозв'язок системи „освіта – наука – практика – виробництво” тощо. Все це актуально і потрібно. Однак, ризикну зробити наступний висновок: ***означена проблематика загалом відома уже не лише науковцям у галузі освіти, але й широкому колу педагогічної громадськості.*** Публікації з проблем розвитку освіти в контексті Болонських декларацій, з якими я мав змогу ознайомитись в останні роки, багато в чому дублюються. І це зрозуміло. Болонські домовленості вже давно перейшли рубікон теорії й розгортаються в практичній площині, актуалізуються на рівні впровадження в практику національних освітніх систем. І хоча тут виникає низка цікавих для теоретичного розгляду і актуальних з точки зору конкретної практики проблем, як на мій погляд, ***магістраль філософського прогнозу розвитку освіти XXI століття сьогодні вийшла за межі Болонського процесу.*** Завдання сучасної філософії освіти полягає у визначенні контурів цього виходу; далі – дослідження детермінуючих факторів і суті; нарешті –

можливих ризиків, суперечностей та їх уникнення з метою забезпечення освіти для потреб ХХІ століття. Мова йде про філософію розвитку освіти в пост-Болонському просторі. Ризикуючи „нарватись” на серйозні непорозуміння з боку колег, яким притаманний прагматично-традиційний погляд на освіту, я все ж таки зупинюсь на цьому більш детально.

Вища освіта... Що це таке й для чого вона потрібна? Насамперед, це – система підготовки спеціаліста вищої кваліфікації, яка здійснюється на основі розвитку науки і культури з урахуванням вимог виробництва, ширше – суспільної практики та перспектив їх розвитку. Кожен новий поворот соціальної практики, кожне нове слово в науці змінює вигляд вищої освіти, обумовлює її трансформацію у відповідності з тими вимогами, які вони делегують. Логічно поставити запитання: які теоретичні й практичні вимоги висуне до освіти теорія (наука) і практика ХХІ століття, в якому змістовному контексті відбудеться зміна вищої освіти і що нас очікує уже в найближчі 10, 15, 20 років?

Як відомо, вища освіта зароджується і формується в системі античної культури. У якості ж соціального *інституту* її витоки відносяться до періоду становлення перших університетів – Болонського (Італія), Оксфордського і Кембриджського (Англія) та Парижського (Франція) – ХХІІ –ХІІІ ст. Історична еволюція вищої освіти впродовж століть демонструє унікальну розмаїття закладів, напрямів та методик підготовки фахівців, організації освітянської справи та управління. Разом з тим, помітними є дві головні тенденції: 1) здійснення вищої освіти через зміцнення її головних осередків – університетів; 2) її трансформація (за змістом і формами навчання) як відповідь на потреби змінної суспільної практики.

Яка ж участь очікує університети, а вслід за ними – вищу освіту в ХХІ столітті і які основні вимоги формує воно до вищої освіти?

Як показує досвід, формування фахівця високої (вищої) кваліфікації – дійсного професіонала - була й залишається однією з нагальних потреб суспільного розвитку. Професіонал – це людина, яка обрала певну сферу діяльності у якості постійної життєвої справи, досягла в ній досконалості й обернула це заняття в професію. Підготувати, виховати таку людину не просто. Цей процес не може здійснюватись самоплинно. Навіть при неабияких інтелектуальних, мистецьких чи фізичних задатках, для цього потрібен вчитель і установа, що забезпечить їх належний розвиток і реалізацію. Самостійність особистості у здобутті професії – це лише одна сторона справи. Друга ж пов’язана з організацією процесу, що найбільш ефективно може бути реалізованим у формі університету.

Звичайно, в епоху глобалізації та інформаційних технологій цю потребу можна задовольнити „вищою самоосвітою”, однак вона „розтягується в часі” і „розпливається” у спрямованості. Понад те, „вища самоосвіта” більшою мірою орієнтується на індивідуальні, а не на суспільні інтереси й потреби. В той же час, цивілізація, яка базується на високих технологіях, здатна зберегти себе як людство лише за умови інтегративної єдності народів і культур, їх толерантності й універсальній взаємодії. Означена єдність не є вродженою чи спадковою. Вона досягається

механізмами соціалізації, однією з ступенів якої є інституціонально сформований феномен „вищої освіти”. А це означає, що *вища освіта і надалі залишиться затребною як найбільш ефективний механізм підготовки професійних кадрів вищої кваліфікації*. Тенденції, що розгортаються на початку XXI століття, загальна логіка розвитку цивілізації дозволяють зробити два висновки: 1) основні функції вищої освіти мають залишитись незмінними; 2) інституту „вищої освіти” – зокрема, його провідним осередкам – університетам - у XXI столітті нічого не загрожує; вони й надалі будуть розвиватись у відповідності з досягненнями науки, вимогами суспільної практики та індивідуальними запитами особистості.

Зрозуміло, вища освіта не залишиться незмінною. Якщо справедливим є положення про те, що „кожне нове відкриття в галузі природничих наук змінює форму матеріалізму”, не менш справедливим слід вважати висновок про те, що кожне нове цивілізаційне досягнення людства завжди буде чинити тиск на вищу освіту, на її зміст, організацію, напрями підготовки фахівців, перспективи розвитку. Освіта минулого століття цілком закономірно була „дитиною своєї епохи” – епохи індустріалізму та технологічних (у тому числі й соціальних) революцій. Спробую проаналізувати його якісні характеристики, виявити їх вплив на освіту, утвердження цього соціального інституту в його нинішньому стані.

Розпочну з простого запитання: якими досягненнями чи суперечностями утвердилось XX століття в загальній історії? *Сфера науки*, наприклад, ознаменувалась такими досягненнями, як відкриття пеніциліну (Флемінг, 1928); розщеплення ядра (Отто Ган і Фріц Штрассман (1938); створення теорії відносності (Ейнштейн, 1945); прорив у освоєнні космосу (політ Юрія Гагаріна (1961) та вихід Армстронга на Місяць (1969); впровадження в практику інформаційних технологій (модель НОКІА, макрософт...), вирощенням клона Доллі. XX століття стало століттям науково-технічного прогресу з усіма позитивними і негативними наслідками. Вища освіта відразу ж зреагувала на цю реальність й утвердилась як індустрія знань з головним завданням їх впровадження у виробництво, ширше – у соціальну практику.

Політичну сферу минулого століття характеризують революція в Мексиці (1911) та Росії (1917), перша світова війна, громадянська війна в Росії та Іспанії, всевладдя і падіння Гітлера, Муссоліні та Сталіна, голодомор та репресії в більшовицькій Росії (1933. 1937). Середина століття позначена кровопролитною й вкрай руйнаційною другою світовою війною, апогеєм якої стало ядерне бомбардування Японії та Нюрнберзький процес над фашизмом. Фултонська промова Черчилля поклала початок „холодній війні”. Помітними в світовому політичному просторі стали створення ООН, перемога революції на Кубі та карибська криза, війна США у В’єтнамі, пражська весна, провал військової компанії СРСР у Афганістані, розвал СРСР та „соціалістичного табору”, утворення низки незалежних держав, а в їх числі – України, яка потужно виявляє себе на міжнародній арені. Вища освіта зреагувала на цю реальність посиленням ідеологічної складової навчально-виховного процесу. У ряді випадків ситуація розрослась до

протистояння навчальних предметів, що викладались у країнах з різним соціально-політичним устроєм, особливо, соціо-гуманітарного профілю, утвердження тенденції до „мілітаризації” освіти, часткового підпорядкування останньої нуждам військово-промислового комплексу.

Суттєвих змін зазнала *економічна сфера* суспільства, насамперед, промисловість. Систематичне використання нових фундаментальних відкриттів у природознавстві і суспільних науках, зокрема, нових джерел енергії, матеріалів з наперед заданими властивостями і технологій, освоєння навколосемного простору, комплексне впровадження автоматизованих систем одержання і перетворення інформації, і т. ін. засвідчили про формування та розвиток такого чинника, як науково-технічний прогрес, що спричинив переворот не лише в системі матеріального виробництва, але й в суспільстві загалом. На жаль, дієвість цього чинника мала не лише позитивні, але й негативні наслідки. Використання досягнень науки і техніки в мілітаристських цілях зростило загрозу ядерного колапсу й знищення цивілізації як такої; реальною стала загроза отруєння оточуючого людину середовища; ще більш реальною стала загроза вичерпності життєдайних ресурсів цивілізації тощо. Реакція вищої освіти виявилась миттєвою: центральною в ній стала тематика виживання цивілізації під тиском глобальних проблем сучасності, особливо, загрози ядерного колапсу та екологічної катастрофи. Чорнобильська аварія застала світ (і освіту) переглянути свої уявлення не лише про межі можливого розвитку цивілізації, але й про саму здатність (і ресурси) виживання і індустріально- і військово- загрозовому світі.

Знаковими в *соціокультурній сфері* минулого століття стали розширення і поглиблення міжкультурних контактів, поява нових форм і видів мистецтва, а разом з цим - засилля „масової культури”, „індустрії розваг”, стандартизації способу життя, урбанізації і конформізму, маніпулювання свідомістю і поведінкою мас, новітніх форм відчуження людини від людини. Своєрідні психолого-соціальні стреси пережили народи світу, під впливом таких катаклізмів, як друга Світова війна, агресія США у В'єтнамі, СРСР – у Афганістані; вбивство борця за свободи африканських народів, антирасиста Мартина Лютера Кінга (1959); смерть принцеси Діани; бомбардування США Косова та Іраку, терористичні акти в США, Ізраїлі та Росії тощо. Засуджуючи ці соціальні пороки, прогресивна частина людства прагла до інтеграції, взаємодії культур, обмеження бідності, розвитку освіти. Кінець ХХ століття ознаменували інтенсивні євро-інтеграційні процеси, введення європейської валюти; об'єднання народів у протидії у протидії міжнародному тероризму. Вища освіта якось непомітно стала явищем міжнародним не лише у розумінні конкурентоздатності фахівців, але й в контексті формування їх здатності працювати разом у різних регіонах світу, утверджувати загальнолюдські цінності, атмосферу співдружності, а не протистояння.

Зрозуміло, надто багато історичних фактів залишилось за межами нашого аналізу. Однак, навіть невеликий їх перелік дає підстави для формування загального уявлення про ХХ століття, його місце в історії

цивілізації, основні досягнення та суперечності розвитку. У порівнянні з ХІХ століттям, світ ХХ цивілізації змінив свій економічний, політичний і соціокультурний вигляд. Разом з цими змінами він висунув до людини, її підготовки до життя, насамперед, до її освіти низку нових вимог. Власне, в контексті цих вимог і змін відбулась трансформація вищої освіти, вершиною якої став Болонський процес, що поклав початок своєрідній епосі знань, здобуття яких є першочерговим завданням для всіх, для кожного і впродовж життя. У загальному вигляді європейська освіта ХХ століття будується на таких загальних підвалинах: 11-12 річна загальноосвітня підготовка майбутнього абітурієнта; єдність системи „наука – освіта – практика”; рівний доступ до якісної освіти; інформатизація освіти; освіта впродовж життя; академічна мобільність викладачів і студентів; кредитно-модульна технологія навчання; демократизація освіти; єдність національних та загальнолюдських культурних пріоритетів; державно-громадське управління освітою.

Звичайно, не в кожній країні ці критерії та показники нині сформовані у повному обсязі. Деякі з країн, у тому числі й Україна, їх лише формує, трансформуючи вищу освіту в контексті Болонських домовленостей. Однак, як кажуть в народі, „це вже – справа техніки”. Аналіз тенденцій, що розгортаються в науці, культурі і в суспільній практиці, дає підстави для висновку про те, що більшість з цих умов залишаться чинними і в майбутньому, крайньою мірою, в першій третині (а може й половині) наступного століття. Предметом теоретичних розвідок вони можуть слугувати лише частково, в тій частині, де вивіряються пріоритети й відпрацьовуються відповідні механізми.

Нові обриси життя, що проглядаються, встановлять для освіти нові контури, обумовлять трансформацію в контексті відповіді на новітні суспільні й особистісні виклики. ***Майбутня освіта має „подолати” освітню практику ХХ століття, вийти за її межі, освоїти нові обрії, утвердитись у якості самодостатньої для людини ХХІ століття.*** У цьому й полягає головний сенс реформи, на необхідності здійснення якої наголошує Президент України, вже котрий раз загострюючи увагу керівництва міністерства освіти і науки, науковців і освітян держави. Частковий, дрібний, косметичний ремонт системи – це ще не реформа. Вірніше, це лише підготовка до неї. Дійсна ж реформа має розпочатись з „продовження-подолання” свого попередника, з дискусій про те, якої освіти потребує ХХІ століття; що слід взяти з собою від попередньої моделі, а від чого слід відмовитись; які суспільні трансформації визначають основні експектації людини щодо здобуття освіти, нарешті, якими ж головними річищами розгорнеться освітянський процес в змістовному і організаційно-управлінському аспектах?

Аналізуючи процес „подолання” ХУІІІ століття ХІХ-м, Ф.Ніцше визначив два головні чинники: Наполеона, який „замислив Європу як політичне ціле” і Гете, який мріяв про єдину європейську культуру, що повністю наслідує всю досягнуту „гуманітарність” (Ф.Ніцше. Воля к власти.- М., 2005.- С. 81-82). І хоча політичну консолідацію Європи здійснила

історія, а не Наполеон, як і процес духовної єдності на основі досягнень світової гуманістики забезпечила когорта гуманістів ХУІІІ-ХІХ століття, а не тільки Гете, в своєму передбаченні великий філософ не помилився: нову цивілізаційну якість ХІХ століттю забезпечили саме ці, а не якісь інші чинники. Те ж саме стосується й століття ХХ. Навряд чи сьогодні ми зможемо назвати особистість, яка „подолає” минуле століття і визначить головні контури століття майбутнього. Однак, сфери суспільного життя, трансформації яких обумовлять нові вимоги до освіти, назвати зможемо практично однозначно. Враховуючи ж досвід прогностичного аналізу їх розвитку, здійснений в останні роки такими відомими теоретиками, як Д. Белл, З. Бжежинський, О. Тоффлер, М. Хайдеггер, Фукуяма, Шахназаров, К. Ясперс, практично безпомилково можна назвати ті зміни, які відбудуться в суспільстві і в освіті в найближчі два-три десятиріччя.

На наш погляд, якісні характеристики майбутнього століття, а разом з тим і параметри розвитку його освіти сформулюють („долаючи” століття минуле) **чотири** основних суб'єкти а) **вчений**, який утвердить новий суспільний статус науки; б) **політик**, який завершить формування політичної єдності Європи й розпочне політичну консолідацію світу; в) **виробничник**, який переходом до ринкових відносин принципово змінить контури сучасного виробництва та в) **духовник**, який утвердить нову духовну атмосферу на континенті і в світі. Не претендуючи на вичерпність відповіді, спробую проаналізувати дієвість цих чинників на період першої третини століття, що розгортається.

ХХ століття змінило значення, конфігурацію і роль головних чинників суспільного поступу. Чисельні і глибокі дослідження провідних аналітиків світу, засвідчують, що стрижньовою основою розвитку людства нині є **суспільний інтелект, наука**. Майбутнє століття стане епохою універсального інтелекту, століттям науки, яка встановить нові обриси суспільного організму, а разом з цим - нові параметри розвитку вищої освіти. За межами науки, вища освіта може розвиватись лише віртуально. І хоча завдяки посиленню впливу релігійного чинника, що яскраво спостерігається в останні часи в різних країнах світу (в т.ч. й в Україні), ірраціональна складова тією чи іншою мірою „втискується” в раціональне поле науки й спричиняє певну змістовну трансформацію освіти, за моїм глибоким переконанням, горизонти і глибину освітнього простору буде визначати не „позанаукове знання” (міфологія, містика ідеологія, чи релігія), а наука, точніше, перш за все наука.

Спрогнозувати змістовні лінії розвитку науки, а тим паче, визначити де й на яких ділянках вона „вибухне” новітніми відкриттями, можна лише з великою мірою допуску. Припускаю, що це станеться на межі взаємодії природничих наук, таких, як біологія, фізика й хімія, математика й інформатика тощо. Можливо, вчені знайдуть спосіб ліквідації радіоактивних залишків виробництва. Ще більш можливим є проникнення людини в інші світи. Можливим є відкриття інших цивілізацій і перенесення виробництва, особливо, екологічно небезпечного, в далекий Космос. Справжній переворот у суспільному житті можуть спричинити відкриття новітніх джерел енергії,

клонування людини, інтенсивне впровадження нан-технологій, біометричні дослідження тощо. Однак головне полягає не в тому, де і які відкриття подарують людству вчені, **а в зміні самої сутності науки**. Збагачена гірким соціальним досвідом ХХ століття, коли основні наукові досягнення були використані більшою мірою не на благо, а на зло людини і суспільству, залишаючись реальним механізмом здобуття знань, на основі яких вибудовується суспільне виробництво, наука все більш рельєфно буде розвиватись як частина **духовної культури** людства, все більш помітно буде олюднюватись, тобто наблизатися до людини, морально одухотворюватись, розгортати свою пізнавальну енергію у напрямі культуро- і людинотворення.

Враховуючи цю генералізуючу тенденцію, вища освіта має вибудовуватись на основі найновіших досягнень сучасної науки, насамперед, через фундаментальне освоєння комплексу природничих і фізико-математичних дисциплін. Неувага, яку в останні роки демонструють деякі керівники освіти до дисциплін природничо-математичного профілю, скорочуючи їх або обмежуючи вивчення, зокрема в загальноосвітній школі, може дорого обійтись суспільству. Разом з тим, освоєння природничо-математичних дисциплін має здійснюватись в тісній взаємодії з вивченням дисциплін соціо-гуманітарного штибу. Адже саме вони забезпечують проникнення людини в таїнство людського життя, розуміння основних суспільних цінностей людини, нації і народу, реалізацію в науці (і в житті загалом) того етичного (морального) начала, яке робить людину людиною. Як писав у свій час батько-засновник екзистенційно філософії Сірен Кьєркегор, „етичне було й залишається найбільш високим завданням, що делегується кожній людині. І навіть прибічник наукового знання, має зрозуміти себе насамперед етично, перш ніж присвятити себе інтелектуальній дисципліні...”, важливо, зазначає далі філософ, „щоб він продовжував розуміти себе етично в процесі своєї праці, оскільки етичне є вічне дихання й – посеред нашої самотності – тим, що примирює товариство з кожною людиною” (С.Кьєркегор. *Заключительное ненаучное послесловие к „философским крохам”*. – М., 2005. – с, 167). Спроби деяких організаторів освіти вилучити (або безпідставно обмежити) гуманітарну складову системи вищої освіти, характерні для останнього десятиріччя минулого століття, слід розглядати не більше й не менше як технократичну диверсію проти освіти і людини. Наука лише тоді постає у якості „універсального знання”, що містить відповіді на актуальні питання практики й дає людині гарантію успішності її безпосередніх дій, коли її природнича складова доповнюється гуманітарно-гуманістичним знанням. Адже саме воно проникає в таїнство людського буття у людському суспільстві й унеможлиблює руйнівне використання наукових досягнень щодо людини та людського середовища. ***Єдність природничого й гуманітарного циклу навчальних дисциплін (з урахуванням специфіки майбутньої професії) має стати головним принципом організації вищої освіти першої половини ХХІ століття.***

Майбутні контури вищої освіти мають ще одну складову, продиктовану характером розвитку науки. Оскільки відстань між науковим відкриттям і його впровадженням у практику скорочується, то ефективним

входженням випускника вищої школи у сучасне наукоємне виробництво буде тільки за умовою, коли не лише викладач, але й студент проявить себе в ролі дослідника, науковця. Вища освіта ХХІ століття має бути побудована за принципами організації **науково-дослідницької діяльності**, набути **практично-прагматичної спрямованості**. Конкурентоздатним буде фахівець, підготовлений за умовою, коли його навчання здійснюється на основі фундаментальних досягнень науки, освоєних власними дослідницькими зусиллями, й поєднується з практичною участю в системі сучасного виробництва.

Третя інновація, що має виявитись в системі вищої освіти в контексті відповіді на вимоги розвитку сучасної науки, торкнеться організації і методів навчання та виховання майбутніх фахівців: зберігаючи й розвиваючи методико-методологічні досягнення минулих років, вища освіта ХХІ століття буде мати інноваційний характер, здійснюватись, насамперед, через активне **впровадження високих навчальних (педагогічних) технологій**, головними ознаками яких є потужна наукова забезпеченість, інформаційна наповненість, мовна розмаїтість (з домінуванням англійської мови), толерантності та дискурсивних підходів тощо.

За моїми спостереженнями, за виключенням деяких університетів, де справа налагоджена більш-менш задовільно, впровадження високих технологій в систему вищої освіти знаходиться в початковій стадії, скоріш, на рівні гасел і закликів, а ніж реальний процес. Більшість університетів не мають належної науково-лабораторної та інформаційної бази; сферу вищої освіти покинула когорта викладачів, які б могли забезпечити читання предметів англійською мовою; в країні практично не розроблена методика педагогічного дискурсу; про толерантність сучасного викладача, який читає курс переважно з позовтілого конспекту й вимагає від студента лише те, що він виголосив як „істину в останній інстанції”, говорити можна лише умовно; студенти не мають можливостей для вибору навчального курсу і викладача, обмежені не лише в доступі до Інтернету, але й до елементарних підручників. Як кажуть: „приїхали”...

За прогнозом аналітиків, ХХІ століття буде століттям універсально розвиненого інтелекту. Саме інтелект виявиться тим головним чинником, який буде визначати прогрес суспільства і особистості такою ж мірою, як у свій час подібну функцію виконували родюча земля і сприятливий для землеробства клімат, знаряддя праці і природні ресурси, науково-технічний прогрес тощо. У відповідності з цим, вища освіта має забезпечити інтенсивне професійно-інтелектуальне зростання особистості. Вона має стати дійсно „вищою освітою”, здобуття якої буде потребувати значних інтелектуальних, моральних і вольових здібностей і зусиль особистості. Формальне здобуття вищої освіти стане анахронізмом. А це означає, що „перейти Рубікон” зможе лише той, хто має для цього необхідні задатки, високу загальноосвітню підготовку, силу волі й прагнення здобути вищу освіту відповідної якості. Посередність вершин вищої освіти у ХХІ столітті не здолає.

Саме тут я прогноую розгортання суперечності в системі організації вищої освіти: з одного боку, посилюючи свою гуманістичну сутність, суспільство буде й надалі вимагати вирівнювання можливостей в отриманні якісної вищої освіти всяк і кожним, з другого – воно не зможе рухатись сходами прогресу, якщо не „вискочить за горизонт” посередності й не забезпечить спеціалізацію освіти з урахуванням інтелектуальних можливостей обдарованої молоді. В майбутньому ця суперечність може призвести до серйозного суспільного розшарування, формування своєрідних груп інтелектуалів і аутсайдерів, які не завжди і не у всьому зможуть знайти між собою порозуміння.

Уже сьогодні ми маємо бути готовими до визнання (і толерантного прийняття суспільною свідомістю) того простого й незаперечного факту, що не лише не кожен, а більшість не зможе „здолати науковий Еверест”, ввійти в когорту „мислячої еліти”, яка підніметься над наявним буттям і визначить обрії майбутнього. З другого боку, суспільство має погодитись з тим, що підготовка когорти інтелектуалів – справжньої, а не позірної національної еліти, яка створить і впровадить високі технології, організує виробництво, задасть духовно-моральні параметри нового стилю життя, розгорне перспективи й покличе (поведе) за собою суспільство, - є єдиним реальним шансом і засобом прогресу, до якого ми прагнемо.

Визнати й сприйняти цю суперечність нелегко. Кожен з нас бачить свою дитину і здібною, і талановитою, і перспективною. Й ніхто, ніколи, в жодній демократичній країні світу не має права встановлювати, а тим більше – обмежувати її параметри її індивідуального розвитку. Разом з тим, ми бачимо, що навіть сучасну шкільну програму належним чином освоює далеко не кожен учень загальноосвітньої школи. Елементарну програмну математичну задачу, скажімо, вирішують два - три із 30 учнів класу; ще декілька зможуть здолати її за підказкою вчителя; більшість – тупо переписує рішення, не розуміючи ні його ходу, ні результату. Є учні, які не можуть переказати одну-дві сторінки прочитаного тексту. Іншим не дається іноземна мова. Чи треба всіх їх „заганяти” у вищу освіту з перспективою підготовки „національної еліти”?

Звичайно, у кожного з цих дітей є свої таланти. Хтось має чудовий голос і співає; інший – має мистецькі чи спортивні задатки; третій виявляє неабиякі організаторські здібності. Кожна дитина талановита. І кожна з них має право на вищу освіту. Однак... Реалізуючи свою гуманістичну функцію через утвердження як „освіта для всіх” – що по-за всяк сумнівом стане суспільною нормою ХХІ століття, вища освіта має **посилити свою спеціалізацію** саме в контексті розширення і поглиблення можливостей реалізації здібностей і задатків обдарованої молоді.

Обдарованість – великий божий дар. І завдання суспільства полягає в тому, щоб виявити його в кожній дитині, спрямувати її розвиток саме в це, а не інше річище. Саме для такої молоді в країні мають існувати елітні університетські комплекси (на кшталт Гарварду (США), Оксфорду чи Кембриджу (Великобританія), Сорбони (Франція), перепусткою до яких має стати саме інтелект, виявлений і розгорнутий в дитині на ранніх стадіях її

соціалізації. XXI століття унормує здобуття вищої освіти всяк і кожним. Одночасно, воно визначить порядок, за яким інтелектуально обдарована молодь зможе здобути вищу освіту в елітних університетах. Суспільство ж – і в цьому головне – має забезпечити (як у першому, так і в другому випадку) становлення людини як людини у всій повноті її людського ставлення до природи, суспільства, іншої людини і до самої себе.

Не треба бути великим аналітиком, щоб помітити той факт, що суспільні процеси, здійснювані на терені Європи, розгортаються як все більш організовані й цілеспрямовані. Заслуга в цьому, безперечно, належить політикам, які, долаючи міжетнічні, національні, майнові і т. ін. протиріччя, наполегливо формують узгоджену європейську політику, сенс якої – життя в мирі та злагоді, толерантності та розумінні одне одного, протидії тероризму й подолання тих глобальних проблем, які спадкоємно дістались нам від минулого. Результатом їх діяльності стали нові політичні домовленості, що забезпечують утвердження **демократії**, становлення та розвитку **громадянського суспільства**.

Для вищої освіти подібні зміни делегують подвійне навантаження: з одного боку, у відповідь на вимоги демократизації всіх сфер суспільного життя освіта має перебудувати свої зміст і методики, організацію і навчальні технології, характер і спосіб спілкування суб'єктів навчально-виховної діяльності тощо; з другого – вона має стати тим головним механізмом соціалізації, який забезпечить оволодіння кожною особистістю, що навчається, культурою життєдіяльності в умовах демократії і громадянського суспільства. Вища освіта XXI століття має стати і демократичною, і громадянською у всій повноті її змістовно-організаційного здійснення.

Незаперечною реальністю XXI століття стануть **ринкові відносини**, випестувані людством впродовж століть. Й навряд чи знайдеться сила, яка переломить хід історії. Як писав М.Вебер, ринок встановлює свої вимоги до людини, її культури і освіти, духовної і моральної позиції. Жити в ринкових умовах не просто. „Піклування про себе” (М.Фуко) є лише однією стороною моральної позиції особистості; другою стороною є „піклування про всіх”. Характерним є й те, що ці установки мають „працювати” разом, органічно уживатись в одній особистості, домінувати в масовій свідомості.

Побутова свідомість, повсякденний досвід підштовхують нас до висновку, про те, що живий інтерес підприємця – є отримання прибутку, ради якого він готовий піти на все, навіть на злочин (К.Маркс). Між тим, ця установка є якщо й не хибною загалом, то у всякому разі – не є головною й визначальною. Як писав Вальтер Ратенау, „я ніколи ще не знав ділової людини, для якого заробіток був би головним у його професії”. Предмет, на який ділова людина спрямовує свої інтелект, працю і піклування, продовжує вчений, це – його підприємство, яке стоїть перед ним як живе; у ділової людини немає більшого прагнення, щоб його справа розквітла, виросла у могутній багатий можливостями в майбутньому організм. Цю ж думку підтримує і продовжує Вернер Зомбарт. В роботі „Буржуа: етюди з історії духовного розвитку сучасної економічної людини” він наводить слова

Рокфеллера, який на запитання про мотиви розвитку свого підприємства відповів таким чином: „першою й головною підставою для його розвитку було наше бажання об'єднати наш капітал і можливості, щоб на місці дріб'язкових справ вибудувати одну справу певної величини і значення” (Див.: В.Зомбарт. Собр. соч. в 3 томах. – М., 2005. – С. 218-219).

Звичайно, підприємець прагне до отримання прибутку. Є серед них і такі, які заради прибутку підуть на злочин. Однак це прагнення супроводжується і багато в чому обмежується діловими принципами організації виробництва, етикою ринкових відносин, загальними нормами життя людей у цивілізованому суспільстві. Освіта, особливо вища, має готувати фахівця саме з такими установками. Навряд чи варто говорити про те, що в Україні подібне знаходиться у зародковій формі. Ринкова парадигма все ще знаходиться за межами освіти. ***Переорієнтація вищої освіти на підготовку фахівці у відповідності з вимогами ринкового суспільства є тією провідною тенденцією, яка визначить контури вищої освіти в найближчі десятиріччя.***

Розвиток освіти у відповідності до ринкової інфраструктури, що формується, є проблемою, яка виходить за межі національного суспільствознавства. Над нею працюють провідні футурологи світу. В Україні, на жаль, подібні розрахунки практично не проводяться, зарубіжний досвід не вивчається. Це, знову ж таки, віддаляє нас від реальності, обумовлює розвиток освітніх стратегій „навмання”, що найбільш вірогідно приведе до сумнівного результату.

Всі ми є свідками того, що реалії ХХІ століття лише формуються. Ринок, демократичні відносини, правова держава, громадянське суспільство... Навряд чи історія піде в зворотньому напрямі. Отже, кожен з нас має навчитись жити в цих реаліях.

Як зазначають вчені, універсалізація освітніх систем, стимульована Болонськими домовленостями, має свої межі. Вони обумовлені контурами національних систем освіти, які не бажають поступатись власними досягненнями заради загальноєвропейських домовленостей. Я неодноразово був свідком заяв відповідальних осіб, які представляли освітні системи Німеччини, Франції, Великої Британії та ін. країн світу – підписантів Болонських декларацій, - про їх непогодженість з необхідністю радикальної ломки власних національних систем освіти на користь загальноєвропейських домовленостей. І це зрозуміло. Національні досягнення в галузі освіти є не лише вузько національним надбанням. При умові, коли вони стають зрозумілими всім членам європейської і світової освітньої спільноти, вони утверджуються у якості загальнолюдських надбань. А це означає, що адаптуючи освіту до рівня європейських стандартів, ми маємо розвивати власну освітянську національну традицію, зберігати й обстоювати „педагогічну матрицю” української освіти, вводити її надбання у європейський і світовий освітній простір. ***Вища освіта ХХІ століття не стане космополітичною; вона буде базуватись на надбаннях національних систем, що все більш прозоро й зрозуміло будуть делегувати себе народам і культурам світу.***

Завершуючи короткий аналіз обрисів розвитку освіти, не можу не торкнутись майбутнього *людино центристського, духотворчого розвитку освіти* у ХХІ столітті. Єдність людства, яка у якості генералізуючої тенденції все більш впевнено заявить про себе десь з середини століття, поставить вимоги цілісного розвитку людини як носія культури загальнолюдського стибу, що в свою чергу обумовить завдання освіти як інструмента формування цілісного образу світу, універсальності культури й безмежжя розвитку людини, насамперед, у духовному вимірі. Виринаючи за межі індустріалізму та інформаційного суспільства, освіта ХХІ століття все більш наполегливо кличе до життя педагогіку духовності, яка готує людину до ноосферного буття у Всесвіті.

Перехід людства до *педагогіки духовності* обумовлений історичною еволюцією цивілізації, її входженням в епоху ноосферного (В.Вернадський) способу існування. На цій стадії людство, зрештою, підійшло до усвідомлення себе не лише як частини природи, соціальних відносин чи культури, а й як продукту універсальної ноосферної цілісності з домінуючим духовним началом (стрижнем), на основі якого розгортається життєдіяльність кожного індивіда, здійснюється його доля. Шлях до людини, таким чином, проходить через її духовне зростання, результатом якого має стати внутрішнє розуміння її (людини) духовної тотожності з Великим Космосом, Людством у всіх його цивілізаційних вимірах. Педагогіка духовності є засобом такого духовного зростання особистості. Вона забезпечує усвідомлення людиною своєї „вселюдськості” й „всесвітності”, невіддільності власного існування (і лише завдяки цьому можливого) від існування людства і Космосу (за висловом Тейяр-де-Шардена, „розчинення в пункті Омега”) як таких.

У ряді зарубіжних країн духовність людини виховується релігійними засобами. Ряд держав, вірніше, їх виховних систем, практикують духовне виховання в так званих суботніх або недільних релігійних школах. Зазвичай в них домінує педагогіка релігійності, авторитет Бога, Св. письма й священнослужителів. І хоча загалом вона забезпечує більш-менш стабільне духовне виховання і моральну відповідальність особистості, такий підхід не може бути визнаний універсальним. І ось чому: по-перше, духовність людини релігійною складовою аж ніяк не вичерпується; вона – більш об’ємне утворення, що включає в себе народну мораль (мудрість), естетичні цінності, атеїстичні переконання, наукові знання тощо; по-друге, в релігійній духовності особистість, яка б мала бути визнана в якості основного суб’єкту власної духовності (і життєдіяльності загалом), залишається на задньому плані; по-третє, релігійна духовність базується переважно на ірраціональному знанні, в той час, як духовність загалом базується на дискурсі наукового і позанаукового, раціонального та ірраціонального знання.

Сучасна педагогіка духовності формується як успадкування й продовження найкращого вітчизняного й зарубіжного педагогічного надбання, трансформованого до духу сучасної епохи та українського державотворення. Разом з тим, вона має інноваційний характер, базується на

класично філософському розумінні духовності як явища ноосферного плану й характеру. Це – педагогіка людини як людства, педагогіка вселюдності. Її базовими цінностями є такі загальнолюдські гуманістичні пріоритети, як Добро, Справедливість, Честь, Гідність і т. ін., провідними символами - категорії “Віра”, “Надія” і “Любов”. Вона базується на розумі й прагне до істини, оплетена чуттєвістю, намагається вилити її в співпереживання; є уособленням волі людини, спрямованої на її самореалізацію.

Сучасний світ – різнобарвний. Кожен народ, держава і культура мають свої експектації щодо становлення людини як особистості, параметрів її життєвиявлення і життєствердження, власні вимоги до педагогіки, засобами якої здійснюється підготовка людини до життя. Разом з тим, в них прослідковується (у одного більше, у іншого – менше) й дещо спільне – загальнолюдське, що єднає народи і культури як людство, як цивілізацію. Глобалізація прагне його („спільне”, „загальнолюдське”) розгорнути й розширити; антиглобалісти трактують цей процес як нівелювання національно-особливого, як обмеження свобод народу (нації, культури) щодо власного волевиявлення й протидіють глобалізаційним процесам всіма доступними засобами – економічними, політичними, соціокультурними. Означена суперечність може бути вирішена лише „заглибленням” обох складових – „глобалізаційної” (вселюдської) і „національної” в єдине і неподільне буття цивілізації – ноосферу, де розум самостійно обере те, що, як писав І.Кант, „розум буде вважати як добре”. Ноосферне буття людства, з одного боку, встановить розумні межі глобалізації; з іншого - забезпечить усвідомлення „національного” як розширення і поглиблення сфери існування всезагального. Ноосферне буття людства – це буття людей в їх духовній єдності, забезпечити яку здатна лише педагогіка духовності шляхом виховання кожної особистості в контексті єдності загальнолюдських і національних цінностей, традицій та пріоритетів. Зрештою, **головним покликанням вищої освіти XXI століття є забезпечення духовного розвитку людини до розуміння сенсу і сутності свого життя в природному, соціальному і культурному середовищі.**